

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORICA

TOMUS CXXXVIII.

**HUNGARIA
SZEGED
2015**

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
ACTA HISTORICA

Szerkesztőbizottság:

DR. ALMÁSI TIBOR, DR. KÖVÉR LAJOS, DR. MAKK FERENC,
DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ, DR. PAPP SÁNDOR, DR. SZÁNTÓ
RICHÁRD, DR. TOMKA BÉLA, DR. ZIMONYI ISTVÁN

A kötet az MTA–HIM–SZTE–MOL
Magyar Medievisztikai Kutatócsoport
kiadványa, megjelenését az
MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája támogatta.

Redegerunt:

DR. LÁSZLÓ VESZPRÉMY
DR. FERENC PITI

Szerkesztette:

DR. VESZPRÉMY LÁSZLÓ
DR. PITI FERENC

HU ISSN 0324–6523 Acta Universitatis Szegediensis
HU ISSN 0324–6965 Acta Historica

SZABADOS GYÖRGY
„Termékeny bizonytalanság”
Észrevételek a „kettős honfoglalás” elméletéről

*Olajos Teréziának ajánlom,
köszönettel és tisztelettel*

„A múlt kutatója állandóan a »termékeny bizonytalanság« légkörében dolgozik.”¹ Ezt a szakmai hitvallást László Gyula fogalmazta meg, és – nem véletlenül – éppen a legtöbb vitát kiváltó elgondolásának, a „kettős honfoglalás” elméletének szentelt könyvében is olvasni lehet. Ezen elhíresült elmélethez kívánkoznak történeti és terminológiai jellegű észrevételeim, amik (noha a bibliográfiai teljességnek és a bizonyosságnak még a látszatát is kerülni kívánják, de) talán közelebb vihetnek a Kárpát-medence cseppet sem „történészbarát” IX. századi múltjának megismeréséhez.

Régóta tudott dolog, hogy az Avar Kaganátus belviszályok és külső támadások miatt szűnt meg a IX. század elején;² Álmos nagyfejedelem magyarjai az uralmi viszonyait tekintve már megosztott Kárpát-medencébe érkeztek, miután a 860-as évektől kimutathatóan alapos helyismeret birtokába jutottak Bár az avar és a magyar *politikai* történelem ideje nem érintkezik egymással, de az Avar Kaganátus és a Magyar Nagyfejedelemség között több alapvető hasonlóság áll fent: mindkét népvándorlás-kori államalakulat, steppe-birodalom ugyanabból

¹ LÁSZLÓ GYULA: A „kettős honfoglalás”. Budapest, 1978. (a továbbiakban: LÁSZLÓ, 1978.)

² A korszak írott kútfőinek gyűjteményét l. SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: Az avar történelem forrásai. Budapest, 1998. (a továbbiakban: ATF) 272–308.; OLAJOS TERÉZIA: A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai. Szeged, 2001. (a továbbiakban: OLAJOS, 2001.); A szakirodalomból l. GEORGIUS PRAY: Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1761. 291.; VÁCZY PÉTER: A frank háború és az avar nép. Századok 108 (1974) 1041–1061.; WALTER POHL: Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa. 567–822. München, 1988. 288–331.; SAMUEL SZÁDECZKY-KARDOSS: The Avars. In: The Cambridge History of Early Inner Asia. Ed. DENIS SINOR. Cambridge, 1990. 218–220.; SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: Az avarok története Európában. In: Árpád előtt és után. Szerk. KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC. Szeged, 1996. 28–29.; SZÓKE BÉLA MIKLÓS: Plaga Orientalis. (A Kárpát-medence a honfoglalás előtti évszázadban) In: Honfoglaló őseink. Szerk. VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Budapest, 1996. (a továbbiakban: SZÓKE, 1996.) 21–43.; SZÓKE BÉLA MIKLÓS: A Karoling-kor a Kárpát-medencében. Budapest, 2014. (a továbbiakban: SZÓKE, 2014.) 9–35.

a kultúrkörből eredt³ és Közép-Európa ugyanazon természetföldrajzi egységét tudta saját uralma alá hajtani, tartós *politikai* egységbe foglalni. Azt ma már a különböző kútfők révén világosan látjuk, hogy az államiságukat elvesztő avarok – pontosabban szólva az Avar Kaganátus „avar” néven is jelölt túlélői – nem haltak ki,⁴ hanem a berendezkedő Magyar Nagyfejedelemség köznépévé váltak.⁵ Afelől viszont megoszlanak a vélemények, hogy ezen „avar” népen kik értendőek és lehettek-e közöttük magyarok.

A több hullámban történt magyar bejövétel gondolata az Árpád-kori kezdetek óta része historiográfiánknak;⁶ régebbtől fogva, mint az avarok históriája, amit Antonio Bonfini vezetett be a XV. század végén történelmi műveltségünkbe.⁷ Fentiek taglalása helyett elég ide annyi, hogy e kérdésben Nagy Géza nyitott új fejezetet, azt tartván, hogy „Árpád nemcsak idegeneket, nemcsak rokon népeket, hanem magyarokat is talált e hazában.” Őket a bolgárok között vélte felfedezni,

³ A „steppe-birodalom” szakkifejezést l. pl. WALTER POHL: A Non-Roman Empire in Central Europe. In: Regna and Gentes. The Relationship Between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World. Eds. HANS-WERNER GOETZ–JÖRG JARNUT–WALTER POHL. Leiden–Boston, 2003. 572–573.; SZÓKE, 2014. 9. Magam szintén vallom e kifejezés létjogosultságát, ám emellé a semlegesebb „steppe-állam” elnevezést is javaslom. SZABADOS GYÖRGY: Egy steppe-állam Európa közepén: Magyar Nagyfejedelemség. (A Steppe-state in Central Europe: The Hungarian Great Principality) In: Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Új sorozat. VI–VII. (XVI–XVII.) Kolozsvár, 2011–2012. 119–150.

⁴ JOHN VAN ANTWERP FINE, JR.: The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century. Ann Arbor, 1983. 78.; SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: A Kárpát-medence IX. századi történetének néhány forrásáról. Megjegyzések az Einhard-féle Nagy Károly-életrajz 15. fejezetéhez. In: Szegedi Bölcsész-műhely '82. Szerk. RÓNA-TAS ANDRÁS. Szeged, 1983. 198.; SZÓKE BÉLA MIKLÓS: A 9. századi Nagyalföld lakosságáról. In: Az Alföld a 9. században. Szerk. LŐRINCZY GÁBOR. Szeged, 1993. 36–38.; SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: Még egyszer Regino és a korabeli magyarság. In: Uo. (a továbbiakban: SZÁDECZKY-KARDOSS, 1993.) 232–233.; OLAJOS TERÉZIA: Az avar továbbélés kérdéséről. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerk. ERDEI GYÖNGYI–NAGY BALÁZS. Budapest, 2004. 111–118.; SZENTPÉTERI JÓZSEF: Amiről a térképek mesélnek... Adalékok az avar korszak keltezési problémaköréhez. Arrabona 44 (2006/1) 455–496.

⁵ SZÓKE, 1996. 43.; TOMKA PÉTER: Magánbeszéd az avarokról. Életünk 35 (1997) (a továbbiakban: TOMKA, 1997.) 68–75.

⁶ Scriptorum Rerum Hungaricarum. I–II. Ed. EMERICUS SZENTPÉTERY. Budapestini, 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) 147–165.

⁷ Erről összefoglalóan l. KULCSÁR PÉTER: Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése. Budapest, 1973.; SZABADOS GYÖRGY: A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században. Budapest, 2006.

és hivatkozott arra, hogy az Azovi-tenger melléki hun királyt, akinek székhelyén aztán Kuvrat feltűnik, Muagernek hívták, a Kuvrat által alapított Dulo-dinasztiát pedig a magyar mondák is ismerik.⁸

Ezt az elméletet újabban László Gyula fémjelzi, aki a „kettős honfoglalás” kifejezést alkalmazta rá. Ennek lényege, hogy a magyarság egyes csoportjai jóval a honfoglalás előtt bebocsáttatást nyertek az Avar Kaganátusba, ezért Árpád népe nagy tömegű magyarságot talált a Kárpát-medencében. Ők a 670-es években bevándorló „griffes-indás” kultúrájú kései avarok, vagyis „onogur-magyarok” leszármazottai lehettek.⁹ Az elmélet régészeti, történeti, embertani és nyelvi kútfőket egyaránt csatasorba állít.

Amint azt jeleztem, e tanulmány nem hivatott a kérdés kutatástörténetét, tudományos fogadtatását a teljesség igényével feldolgozni.¹⁰ A régészeti érvek mérlegelése eleve kívül esik illetékességem körén, csupán a történeti és a nyelvtörténeti vonatkozásokról szólhatok.¹¹ Jóllehet a mai szakemberek között kevesebben fogadják el a „kettős honfoglalás” elméletét, mint ahányan ellenzik, de az nem kérdéses, hogy ez esetben tudományos nézetkülönbségekről van szó,¹² ráadásul egy elmélet szellemi értékét nem szakmai közvélemény-kutatás állapítja meg. Takács Miklós

⁸ NAGY GÉZA: Magyarország története a népvándorlás korában. In: A magyar nemzet története. I. Magyarország a királyság megalapításáig. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. Budapest, 1895. CCCLII. E vélemény kétségkívül írott kútfőkön alapszik. Egyfelől az 530 körül a Fekete-tenger vidékén feltűnt „Muagerisz” király nevének a magyar népnévvel való összefüggését Moravcsik Gyula igazolta: MORAVCSIK GYULA: Muagerisz király. Magyar Nyelv 23 (1927) 258–271. Másfelől a csodaszarvas-monda (ami a magyar nép hiteles eredetmitosza) szerint a Meotisz ingoványai közül előjövő Hunor és Magor a nőrablás során Dulának, az alánok fejedelmének két lányát vette feleségül. SRH I. 145., 251.

⁹ LÁSZLÓ GYULA: A „kettős honfoglalás”-ról. Archaeológiai Értesítő 97 (1970) 161–190. Kutatástörténetéről I. LÁSZLÓ, 1978. 83–96.

¹⁰ További irodalmához I. MAKKAY JÁNOS: A magyarság keletkezése. Szolnok, 1994.² 123–139.; Uő: Siculica Hungarica. A székelyek az ősidők kezdetétől magyarok. A kérdés Nagy Gézától László Gyuláig. Budapest, 2009.

¹¹ Itt jegyzendő meg az, hogy a jelenkori kutatás kiemelt figyelmet fordít az egyes tudományágak hatáskörének felmérésére, a forráscsoportok között átjáró „vegyes érvelés” elkerülésére. Mivel ezek az elméleti, módszertani okfejtések a különböző természetű (pl. történeti, régészeti, embertani, nyelvi) kútfők lehetséges etnikumjelölő illetékességére irányulnak, ezért tanulságaik a „kettős honfoglalás” elméletének megítéléséhez is igen hasznosak. Az újabb hazai szakirodalomból I. SINOR DÉNES: Az őstörténet és etnogenezis problémáiról. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. CXXI. Szeged, 2005. 3–14.; BÁLINT CSANÁD: Az ethnosz a korai középkorban. (A kutatás lehetőségei és korlátai) Századok 140 (2006) 277–347.

¹² VÁSÁRY ISTVÁN: Magyar őshazák és magyar őstörténések. Budapest, 2008. 15–16.

szavaival élve „az igazság nem lehet a számbeli többség monopóliuma. Hiszen más tudományágak története éppen azt példázza, hogy egyes, később általános elfogadottságnak örvendő elméletek részesültek megfogalmazásuk pillanatában bírálathoz, sőt heves elutasításban.” A minőségelv hirdetésén túlmenően megszívlelendő gondolata még az is, hogy „az egyes elméletek cáfolatának a módja nem a megjelentetésük elfojtása, hanem az érvrendszerük bírálata kell, hogy legyen.”¹³ A „kettős honfoglalás” esetében ez az alapvető kívánalom érvényesült.

Az elmélet legismertebb kritikusa Kristó Gyula volt. Átfogó bírálata elején sorra vette, hogy milyen forráscsoportok és milyen tudományágak segítségével lehet egy kora-középkori etnikumot azonosítani, és úgy ítélte, hogy egy esetleges korábbi honfoglalás magyarsága nem régészeti-embertani, hanem nyelvi-kulturális alapon határozandó meg. Kristó nagy hangsúlyt helyezett a nyelvi adatokra, a hely- és a személynevekre. Végeredményben a László Gyula-i bizonyítás hiányosságaira világított rá, amikor az etnikai együvé tartozást kifejező nyelvi és más tudati jelenségek egykorú dokumentumait kérte számon rajta.¹⁴

Jóllehet Kristó hiányérzete jogos, de nem perdöntő. A „kettős honfoglalás” elmélete melletti és a vele szembeni érvek előtt ugyanis egyazon objektív akadály emelkedik: egykorú nyelvi kútfők híján nem igazolhatóak, de nem is cáfolhatóak. Nincsenek olyan feljegyzéseink, amelyek reprezentatív erővel szólnának a IX. századi Kárpát-medence nyelvi viszonyairól, ebből következőleg nincsenek kontrolladatok arra nézvést, hogy az etelközi magyarokhoz képest milyen nyelve(ke)n szólaltak meg a Kárpát-medencében lakó „avar” emberek a 800-as évek folyamán.

Nyelvi forrásnak két feltétel teljesülésével érdemes reprezentatív erőt tulajdonítani. Először is egy olyan összefüggő szövegemlék szükségeltetik, amin az adott nyelv alaktani jelenségei is kiütköznek (puszta szövedet erre nem alkalmas). Másodsor, erről a szövegről válják nyilvánvalóvá, hogy azt egykor egy jelentős létszámú közösség értette. Ezeknek az elvi kívánalmaknak például kiválóan megfelel az Orhon folyó mellett (a mai Mongólia területén) található *Köl Tegin-* és *Bilge Kagán-felirat*, az ótörök nyelv két leghíresebb (egymással szöveg-

¹³ TAKÁCS MIKLÓS: Három nézőpont a honfoglaló magyarokról. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Új sorozat. I. (XI.) Kolozsvár, 2006. (a továbbiakban: TAKÁCS, 2006.) 79–80.

¹⁴ KRISTÓ GYULA: Nyelv és etnikum. A „kettős honfoglalás” elméleti alapjaihoz. In: Szegedi Bölcsészmuhely '82. Szerk. RÓNA-TAS ANDRÁS. Szeged, 1983. 177–190.

átfedésben álló) rovás emléke. A 730-as években állított kőoszlopok a második Türk Kaganátus két vezetőjének birodalomszervezői erényeit hirdetik.¹⁵ Az ótörök rovásfeliratok környezetük nyilvánosságához szóltak, ezért reprezentatív erejük megkérdőjelezhetetlen, és mióta az újkori tudományosság megfejtette mondanivalójukat, azóta bőséges nyelvi forrás gyanánt szolgálnak a turkológia számára is.

Már most ilyesmi nem áll rendelkezésünkre az avarok köréből. Mert ugyan igaz, hogy az avar-korból maradtak ránk rovás emlékek, de a leghosszabb szöveg, a szarvasi tűtartó felirata sem sokkal haladja meg a 60 írásjelet, ráadásul török (onogur-bolgár), magyar és kétnyelvű (török és magyar) „megfejtése” egyaránt született.¹⁶ A különböző olvasatok egymást teszik viszonylagossá, ám ha még lenne is egy vitán felül álló értelmezés, korántsem biztos, hogy egy személyes használati tárgy felirata akkora reprezentatív erővel vallana az Avar Kaganátus nyelvéről, mint a tőle több ezer kilométer távolságban álló kőoszlopok a Türk Kaganátuséről. Nem segítenek a keresztény írásbeliségből ismert „avar” szavak sem. Ligeti Lajos kénytelen volt elismerni, hogy „összefüggő terjedelmes nyelv emlékek hiányában nem várhattuk az avar birodalomban beszélt török–mongol nyelvek teljes rekonstrukcióját.”¹⁷ Vajon csak török és mongol nyelvekkel lehet számolnunk?

Ezen a ponton érkezünk el Szádeczky-Kardoss Samu általános érvényű észrevételéhez. Az avar történelem írott kútfőinek legavatottabb ismerője világos különbséget tudott tenni a bizonyíték nemléte és a nemlét bizonyítéka között. „A római kor és a XI. század (a magyar állam írásbeliségének megindulása) közötti fél évezred forrásai annyira kis számúak, szegényesek, hézagosak, gyakran bizonytalan értelmezésűek és rosszul tájékozottak, hogy a bennük előforduló szűkös és problematikus Kárpát-medencei névanyag félreérthetetlen bizonyossággal nem mutatja meg: meddig nem és mikortól lehet vagy éppen kell finn-ugor (előmagyar) nyelvű etnikum jelenlétével számolni a Közép-Duna-medencében. A magyar átlagember, de a történészek, kutatók többségének tudatában is bizonyított tényként élő tétel, miszerint Árpád 895-ös

¹⁵ BERTA ÁRPÁD: Szavaimat jól halljátok... A türk és az uigur rovásírásos emlékek kritikai kiadása. Szeged, 2004. 91–205.

¹⁶ Összefoglalóan I. OLAJOS TERÉZIA: A Kárpát-medencei onogurok történetéhez. In: Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szerk. BALOGH ELEMÉR–HOMOKI-NAGY MÁRIA. Szeged, 2013. (a továbbiakban: OLAJOS, 2013.) 532.

¹⁷ LIGETI LAJOS: A pannóniai avarok etnikuma és nyelve. Magyar Nyelv 82 (1986) 149.

honfoglalása a szóban forgó terminus, csak hipotézis, amely mellett más feltevések sem hagyhatók számításon kívül.”¹⁸

Eltekintve attól, hogy a honfoglalás kezdő szakaszát Szőke Béla Miklós új, meggyőző kronológiája alapján a IX. század közepére lehet tenni,¹⁹ a nyelvi forrásadottság tekintetében Szádeczky-Kardoss Samunak kell igazat adnunk. A XI. század előtti korszakból szintén nem mutathatunk fel reprezentatív erejű nyelvemléket. A magyarságra vonatkozó nyelvi adatok (nem számítva ide a korai rovás emlékeink halovány nyomait) elszórtan, idegen nyelvi környezetben, idegen betűkészletekkel lejegyezve őrződtek meg. Ezek jórészt vitatott etimológiájú személynévek.²⁰ A helynévanyag pedig csak a Szent István-i keresztény állam latin íráskultúrájában tűnik elénk, magyar nyelvi szórványokként, így egy adott település keletkezése és első ismert említése közötti időtávolságot úgyszintén nem tudjuk felmérni.²¹ A legkorábbról adatolható nyelvemlékünk, ami nem tulajdonnévi szószedet, hanem viszonylag összefüggő és alaktani ismérveket is tükröző szöveg, I. András királynak a tihanyi apátság javára kiállított kiváltságlevélben maradt fenn 1055-ből.²² Ekkorra a honfoglalók utódai már hosszú nemzedékek óta együtt éltek a Kárpát-medencei őslakosság leszármazottaival.

Jelenlegi tudásunk alapján ki mondhatná meg bizonyosan azt, hogy a mai magyar nyelv IX. századi előzményét a kelet-európai steppen

¹⁸ SZÁDECZKY-KARDOSS, 1971. 7.

¹⁹ SZŐKE, 2014. 108–110.

²⁰ Elég itt Álmos nagyfejedelem példáján bemutatni a névetimológiák bizonytalanságát. Anonymus az „álom” és a „szent” szó értelmével hozza összefüggésbe a nevet, krónikáinkban csak az „álom” olvasható előkép gyanánt. SRH I. 38., 284.; Gombocz Zoltán arra jutott, hogy Álmos neve egy 920 körül élt volgai bolgár fejedelem nevével (*Almis*) függ össze, és „vett” jelentésben értelmezendő. GOMBOCZ ZOLTÁN: Árpád-kori török személynéveink. III. Magyar Nyelv 11 (1915) 146–147.; Németh Gyula és Pais Dezső egyaránt elképzelhetőnek tartja mind a magyar, mind a bolgár-török etimológiát. NÉMETH GYULA: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1991. 276. PAIS DEZSŐ: A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből. Budapest, 1977. 138.; Berta Árpád az Álmos tulajdonnevet és a táltos köznevet vizsgálta. Álmos nevét a török „elrévült, megigézett” jelentésű **ali*-től származtatta, ám szerinte ugyanezt jelenti a „táltos” szó feltételezhető **tali*-gyöke is. ÁRPÁD BERTA: Álmos and táltos. Shaman 9 (2001/2) 113–114.

²¹ Ennek kapcsán László Gyula mutatott rá arra a jelenségre, hogy a vele egyet nem értők a magyar etimológiájú helynevek keletkezését a IX–X. század előtt nem tartják elképzelhetőnek, míg a szláv helynevek régiségét nem vonják kétségbe, holott a magyar és a szláv toponímiai emlékek ugyanazokban az oklevelekben maradtak fenn. LÁSZLÓ, 1978. 115.

²² GEORGIUS GYÖRFFY: Diplomata Hungariae Antiquissima. I. 1000–1131. Budapestini, 1992. 149–152. (43/I. sz.)

és/vagy a Kárpát-medencében beszéltek? Amíg az időben rétegezhető és reprezentatív erejű nyelvi emlékek makacs hiánya fennáll, addig ez a kérdés nyitva marad. Közvetett körülmények mérlegelésével magam csak egy óvatos válaszkísérletet vázolok fel.

A *De Administrando Imperio* jóvoltából ismeretes, hogy Álmos népe kétnyelvű volt, hiszen miután a kazároktól elpártolt kabarok Etelközben a magyarokhoz csatlakoztak, megtanították egymást saját nyelvükre.²³ Emellett a kabarokat a *Salzburgi Évkönyvek* írója önálló népcsoportként észleli, amint 881-ben a magyarok fegyvertársaiként Bécs környékén harcoltak.²⁴ Tehát amikor már zajlott a szállásváltás, voltaképpen egy kétnyelvű domináns közösség fogott a Kárpát-medence birtokba vételéhez. Ettől kezdve azonban kizárólag kutatói hipotézisek szólnak arról, hogy a honfoglalók és a helyben találtak létszáma miként viszonyul egymáshoz, és ezt az aránypárt milyen lehetséges nyelvi/etnikai jellemzők színesítik,²⁵ hiszen az Avar Kaganátus fennállása során nemcsak szláv,²⁶ hanem – és ennek a tényezőnek fontos szerepe lesz még – steppei eredetű népelemeket is magába fogadott, akikről nem tudjuk, hogy hányféleképpen szólaltak meg. Az 1055-ös tihanyi alapítólevélben és a későbbi keletkezésű emlékekben viszont nyoma sincs már annak, hogy a „magyar” nyelv használói körében akár magyar–kabar, akár másféle két- vagy többnyelvűség dívott volna. Az I. András-kori magyar szövegfoszlányok ugyanabból a nyelvből vették, mint amelyikből később a *Halotti Beszéd* prózája, majd az *Ómagyar Mária-siralom* lírája formálódott ki.

²³ BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTÍN: A birodalom kormányzása. A görög szöveget fordította MORAVCSIK GYULA. OLAJOS TERÉZIA bevezető tanulmányával. Budapest, 2003. (a továbbiakban: DAI) 174–175.

²⁴ Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. (a továbbiakban: MGH SS) XXX. Pars II. Lipsiae, 1934. 742.

²⁵ Erről összefoglalóan I. TAKÁCS MIKLÓS: A honfoglalás kor és a településrégészet. Települési struktúrák, a társadalmi szervezet értelmezései, az etnikai azonosítás buktatói. In: Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. Szerk. SUDÁR BALÁZS–SZENTPÉTERI JÓZSEF–PETKES ZSOLT–LEZSÁK GABRIELLA–ZSIDAI ZSUZSANNA. Budapest, 2014. 137–149. Emellé még I. TOMKA 1997. 75.

²⁶ Theophylaktos Simokattes (VII. század első fele) előadásában Priskos hadvezér 599-ben a Tiszánál legyőzte az avarokat, akiknek veszteségeit több ezer elesett és fogságra jutott szláv harcos tetézte. ATF 133–134. Vö. THEOPHÜLAKTOSZ SZIMOKATTÉSZ: Világtörténelem. Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta OLAJOS TERÉZIA. Budapest, 2012. (a továbbiakban: THEOPHYLAKTOS) 268–272.; Az ún. *Fredegar-krónika* a Samo vezette vend lázadás (623–624) kapcsán jelentős avar-vend keverék népességről szól. ATF 173–174.

Nem is oly lassan ment végbe a steppéről jött nyelvek harca/egységesülése, amiből az következik, hogy az egyik valamilyen oknál fogva – többségi és/vagy hatalmi pozíciójánál fogva – fölötte állt a többinek. Domináns jellege annak dacára érvényesült, hogy ez a nyelv nem a beszélőinek teljes létszámában jutott a Kárpátok közé! Tudni való, hogy a *DAI* leírja: a magyarság egykor kettészakadt, de a két néprész a 950-es években is élő kapcsolatot ápolt egymással.²⁷ E „magyar–magyar kapcsolat” esetleges XI–XII. századi fejezeteiről nincs adatunk. A keleten maradt néprész emlékezete csak az 1230-as években sarkallt cselekvésre közép-európai magyarokat. Két domonkos-rendi küldöttség indult keletre ekkor, és a Julianus barát első útjáról írott jelentésből az világlik ki, hogy a korábbi út egyetlen túlélője, Ottó a pogányok egy országában talált néhányat az „azon nyelvűek közül” (*quosdam de lingua illa invenit*), akiktől megtudta, mely részeken laknak azok a magyarok, akikhez végül nem jutott el. E tudósításból az olvasható ki, hogy Ottó testvér a Perzsia vidéki magyarokkal találkozott.²⁸ Julianus barát Ottó útmutatása alapján indult útnak, de végül egy másik keleti népegységhez, *Ungaria Magna* (Régi Magyarország) magyarjaihoz érkezett 1236-ban. Őket a Volga folyó mellett találta meg, akik nagy örömmel fogadták, és élénken érdeklődtek a keresztény Magyarország iránt, s „minthogy teljességgel magyar a nyelvük, mind ők megértették őt, mind ő azokat” (*quia omnino habent Ungaricum idioma, et intelligebant eum, et ipse eos*).²⁹ Julianus itt nem csupán az etnikus együvé tartozás tudatát, hanem a Kárpát-medencében és a Volga vidékén beszélt magyar nyelv azonosságát is hangsúlyozza. Márpedig Julianus ősei és *Ungaria Magna* lakosai több évszázada éltek távol egymástól. E „Régi Magyarország” ugyancsak jelentékeny népességgel rendelkezhetett, ha fegyveres ereje egy ízben még a tatárok felett is győzelmet aratott.³⁰ Lévén a Perzsia-vidéki és a Volga-menti keleti magyarok nem azonosak, a közép-európai Magyarországot ideszámítva az 1230-as

²⁷ *DAI* 170–175. Arról nincs tudomásunk, hogy a nyugatra (Etelközbe, majd a Kárpát-medencébe) és a keletre, Perzsia vidékére (a Kaukázus északi előterébe, a Kuma folyóhoz) vándoroltak milyen létszámarányban álltak, de a magyar etnikum mindkét említett fele elég jelentősnek érezte a másikat ahhoz, hogy folyamatos összeköttetést tartson fenn, ami még a X. század közepi Bizáncban is hírértéket képviselt. A Perzsia-vidéki „szabir” magyarok további sorsáról l. BENDEFY László: A magyarság kaukázusi őshazája. (Gyeretyán országa) Budapest, 1942. 22–63., 213–221.

²⁸ SRH II. 536. Vö. BENDEFY László: Ottó testvér 1231–1234. évi utazása. In: UÓ.: A magyarság és Középkelet. Budapest, 1945. 227–237.

²⁹ SRH II. 539–540.

³⁰ Uo. 541.

évekig három elkülönült tömbben éltek magyar etnikumú és ugyanazon a nyelven beszélő emberek.³¹ Mivel a magyar–kabar kétnyelvűséggel nem az egész magyarságnak kellett „megküzdenie”, hanem csak a legnyugatabbi néprésznek, ezért még erőteljesebben fogalmazódik meg a magyar nyelvi dominancia eredetének kérdése. Mikor és hány hullámban érkezhetett be Közép-Európába az a nyelvközösség, ami végül „magyar” elnevezéssel jutott uralomra? Erre a kérdésre a magától értetődő válasz az, hogy a honfoglaló magyarok magyarul beszéltek. Ezt magam is így látom, de nem megszokásból, hanem az időben és térben együtt tekintett nyelvi adatok és logikai összefüggések által meggyőzötve. Az Árpád-kori szövegek, amint láttuk, csak egyetlen magyar nyelv emlékeit őrzik, és ugyanezen a nyelven értette meg egymást 1236-ban Julianus barát és *Ungaria Magna* népe, őseik több évszázados különélése dacára! Ez a kölcsönös megértés bizonyítja, hogy egykoron egyazon nyelvközösséget alkottak a nyugatra költözöttek és a keleten maradt magyarok ősei.

A fentiek révén érzékelhetővé vált, hogy ez a nyelv mennyire nem a beszélőinek teljes létszámában jutott a Kárpátok közé Álmos népe révén. Még ha az átmeneti magyar–kabar kétnyelvűség nyilvánvalóan nem egyenrangú felek kapcsolatából állt is elő, a magyar nyelv hatalmi pozíciója eleve viszonylagos lehetett, ráadásul a dunai bolgárok és a kijevi Rusz esete azt példázza, hogy egy elit politikai dominanciája önmagában még nem biztosít túlélést az elit nyelve számára; arra a nyelv (legalább relatív) többségi pozíciója jóval nagyobb esélyt adhat. Ebből a megfontolásból sem elvetendő hát egy avar-kori „elő-magyar” nyelvközösséggel számolni Közép-Európában. Már csak azért sem, mert ennek feltételezését történeti forrásalap és nem pusztán spekuláció táplálja.

Az avar és a magyar honfoglalás között két steppei csoport bejöveteléről vallanak írott kútfők. Theophylaktos Simokattes beszéli el, hogy a „*uar* és *khunni*” közül való *tarniakhok* és *kotzagérosok* (kutrigurok), esetleg a *zabenderek* (szabirok?) elpártoltak a türköktől, és az avar kagán népéhez csatlakoztak, ennek folyományaként az Avar Kaganátus katonai ereje tízezer harcossal gyarapodott. Az esemény 595 tájára keltezhető.³²

³¹ Mindez azt gyámolítja, hogy krónikáink azon homályos fogalmazása, miszerint Szkítia területileg egységes, de kormányzás tekintetében három tartományra: *Bascardiara*, *Denciara* és *Magoriara* oszlik, a háromfelé vált magyar nép emlékezetének halványult lenyomata. És amint azt Kuun Géza megfogalmazta, ősi néphagyományból került be a magyar krónikákba. SRH I. 146., 253. Vö. *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima*. Scripsit Comes GÉZA KUUN. II. Claudiopoli, 1895. 132–133.

³² ATF 107–108. Vö. THEOPHYLAKTOS 249–250.

Ha ezt a közlést szó szerint véve kizárólag hadviselő férfiak bevonulásával számolunk, még úgy sem tűnik életszerűnek, hogy e tízezer harcos közül egy sem alapított családot új hazájában; az a valószínűbb, hogy velük tartottak házastársaik és gyermekeik.

A következő bejövétel a VII. század utolsó harmadára tehető. Ekkor az onogur-bolgár³³ Kuvrat fejedelem negyedik fia a hadával együtt Pannóniába érkezett és ott avar uralom alá került. Ezt a Kuvrat-fiút Kuber néven azonosította a kutatás.³⁴ Az ő esete annyiban problematikus, hogy később „hadinépével” kivonult Avarországból és a Bizánci Birodalom földjén, Thessaloniké környékén telepedett le.³⁵ Vitatott annak megítélése, hogy kiknek az élén távozott Kuber: a vele érkezett onogur-bolgárok kifelé menet is követték-e őt, vagy a Kárpát-medencében maradtak.³⁶ A *Miracula Sancti Demetrii* szerint Kuber bizánci hadifoglyok leszármazottaival hagyta el az Avar Kaganátust. Ez alapján Szádeczky-Kardoss Samu és Olajos Terézia arra mutatott rá, hogy az avar kagán előbb elválasztotta Kubert saját népétől és a déli végekre helyezte őt nem-avar lakosok (elsősorban a bizánci hadifoglyok és utódaik) helytartójául; ezek után következett be az avar uralkodó és a bolgár herceg közötti kenyértörés, ami a kivonuláshoz vezetett.³⁷

Ebből viszont az következik, hogy Kuber döntően nem azok élén távozott, akikkel érkezett, ilyenformán érdemes, sőt szükséges a VII. századi onogur-bolgár betelepülőkkel népességgyarapító tényezőként számolnunk az Avar Kaganátus hátralévő idejében. Kiváltképp úgy, hogy Német Lajos keleti frank király (843–876) 860-ban kibocsátott oklevele a „*Wangarok határa*” (*Uuangulariorum marcha*) kifejezést alkalmazza.³⁸ Ezt a forrást Olajos Terézia vonta be a hazai kutatásba, aki meggyőző nyelvi és földrajzi érveket sorakoztatott fel amellet, hogy ezek a *wangarok* az onogurok nevé/emlékét őrzik. Etimológiáját tekintve a *wangar* név az onogurból és nem az avarból vezethető le; ráadásul még

³³ MORAVCSIK GYULA: Az onogurok történetéhez. Magyar Nyelv 26 (1930) 89–97.; ATF 218–219.

³⁴ SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: Kuvrat fiának, Kubernek a története és az avar-kori régészeti leletanyag. Antik Tanulmányok 15 (1968) 84–87.

³⁵ ATF 219–220.

³⁶ SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: Az avarok kora (567/568–805). Írott történetük. In: Szeged története. I. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. KRISTÓ GYULA. Szeged, 1983. 169.; BÁLINT CSANÁD: A középavar kor kezdete és Kuber bevándorlása. Archaeológiai Értesítő 129 (2004) 46.

³⁷ ATF 218–220.; OLAJOS, 2013. 530–531.

³⁸ MGH Diplomata Regum Germaniae ex Stirpe Karolinorum. I. Berolini, 1934. 146. (101. sz.)

földrajzi szempontból is egybevág az onogurok *Pannóniába* – tehát a Kárpát-medence nyugati részébe – költözése azzal, hogy alig két évszázad múltán a „*wangarok határa*” egy nyugat-pannóniai hegyet jelöl.³⁹

Persze mindez hihetőbb, ha a köztes időt adatok hidalják át. Az írott emlékek kutatója közmondásosan ínséges forrásbázis alapján kénytelen a IX. századi Kárpát-medence steppei eredetű népeinek sorsáról nyilatkozni. Így az „onogur” csoportjelölő szabályszerű láncolatát sem tudjuk felmutatni, mint ahogy azt sem állapíthatjuk meg, hogy mikor, hol és miért kezd az „onogur” név (is) a „magyar” népre (is) ráértődni. Jelöltek (népek) és jelölők (nevek) kapcsolataiból olyan történelmi szövevény áll elő, amiből jó, ha egy-egy részrendszert ki tudunk bogozni. Esetünkben is be kell érnünk annak rögzítésével, hogy az Avar Kaganátus steppei származású túlélői különböző neveken bukkannak fel.

870–871 táján Salzburgban feljegyzés készült a bajorok és a karantánok megtéréséről. A *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* szól olyan „hunokról”, akik megkeresztelkedvén a frank uralkodónak fizetett adó fejében „*mind a mai napig*” (*usque in hodiernum diem*) ősi földjeiken lakoznak.⁴⁰ E „hunok” megtérését a *Sváb Évkönyvek* és az *Einsiedleni Évkönyvek* 863-hoz jegyzik be.⁴¹ Regino prümi apát 908-ban bevégzett krónikája „*pannónok és avarok pusztáin*” (*Pannoniorum et Avarum solitudines*) kóborló magyarokat említ a 889. évnél.⁴² Szádeczky-Kardoss Samu alapos filológiai érvei alapján az „*avarok pusztái*” nem lakatlanul hagyott térségek, hanem avarlakta síkvidéknek tekintendők.⁴³ Végül a DAI egy avar–horvát háború következményeit ecsetelvén jelen időben,

³⁹ OLAJOS TERÉZIA: Adalékok a (H)ung(a)ri(i) népnév és a késői avarkori etnikum történetéhez. *Antik Tanulmányok* 16 (1969) 87–90.; SZÁDECZKY-KARDOSS, 1971. 13.; OLAJOS, 2013. 524–532. Mindemellett a késő-avar korszakból több további, ide vonatkozó adattal rendelkezünk. KIRÁLY PÉTER: A VIII–IX. századi Ungarus, Hungaer, Hunger, Hungarius, Onger, Wanger személynevek. *Magyar Nyelv* 83 (1987) 162–180., 314–331. Bár itt egyének nevééről van szó, az „onogur” jelölő jelenléte tény, mindamellett a személynévi és a csoportjelölői (népnévi) funkció között tapasztalható átjárás, amint azt „Muagerisz” kutrigur-hun király esetén túl még az Oszmán név is példázza.

⁴⁰ HERWIG WOLFRAM: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien. Wien–Köln–Graz, 1979. 40.

⁴¹ MGH SS I. Ed. GEORGIUS HEINRICUS PERTZ. Hannoverae, 1826. 50., 66., 76.; MGH SS III. Ed. GEORGIUS HEINRICUS PERTZ. Hannoverae, 1839. 140.

⁴² Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum Continuatione Treverensi. Recognovit FRIDERICUS KURZE. (Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi 50.) Hannoverae, 1890. 132.

⁴³ SZÁDECZKY-KARDOSS, 1983. 198.

vagyis X. század közepi érvénnyel beszél horvátok között lakozó avarokról, akiknek „*avar mivolta felismerhető*”.⁴⁴

Mindent egybevéve változatlanul nincsenek *nyelvi* adataink arra, hogy az avar állam melyik steppei eredetű komponensében lehetne „elő-magyar” nyelvközösséget felfedezni, de a „kettős honfoglalás” elméletének *történeti* forrásalapja megvan. Egy életszerű tudományos feltételezés, még ha a „kettős honfoglalás” kifejezés bizonyos értelemben nem túl szerencsés. A *honfoglalás* szó ugyanis azt a jelentéstöbbletet hordozza a puszta *bejövétel*hez képest, hogy egy közösség egy területet a maga hatalmába kerít, majd a saját akarata szerint szervez meg. Márpedig „magyar” néven nevezendő honfoglalás csak egyszer fordult elő a történelem során, a IX. század második felében. Ha érkeztek is korábban „elő-magyarok” a Kárpát-medencébe, ők ott nem hont foglaltak, hanem bebocsáttatást nyertek oda egy másik állam, jelesül az Avar Kaganátus fennhatósága alá. Ezért indokoltabbnak tartom ezt az elméletet kettős (esetleg többszöri) bejövételként átfogalmazni, avagy Takács Miklós szavaival élve „helyesebb lenne a magyar etnogenezis többágú, többmedrű lefolyásának a lehetőségéről beszélni.”⁴⁵

⁴⁴ DAI 142–143.

⁴⁵ TAKÁCS, 2006. 80.

GYÖRGY SZABADOS
„Productive Uncertainty”
Remarks on the Theory of the „Double Conquest”

The theory of the „double conquest” is an often discussed scientific conception on the early Hungarian history. The most famous scholar who represented this theory was Gyula László. According to this conception the conquering Hungarians found Hungarian-speaking ethnic groups in the Carpathian Basin who were the descendants of the first Hungarian conquest and they could be called „Onogur-Hungarians”. This first Hungarian immigration could have happened during the 670s, two centuries before the „real” conquest.

The aim of this paper is to measure the probability of the Hungarian „double conquest” from historical and linguistical aspects. On one hand the lack of linguistic sources does not let us assert any certainty: neither to prove nor to refute. On the other hand the written sources keep this theory alive.

The Avar Khaganate ruled the Carpathian Basin between 568 and cca. 822, and during this period two considerable immigration happened from the steppe. The first „*uar* and *khunni*” group were probably Kutrigurs and Sabirs (cca. 595), and later (cca. 670) came the Onogurs. The fall of the Avar Empire did not mean the extinction of the „Avar” ethnic community.

Using the written sources we can demonstrate the surviving „Avar” groups from three different regions. The first of them called „Huns” were baptized cca. 863 and lived in Pannonia under Frankish rule 870–871. The second community remained independent and these Avars lived in the plains (889). The third group settled amongst the Croats and their Avar-like features were identified even in the middle of the 10th century. Moreover a charter by a Frankish Ruler in 860 contains the term „*border of Wangars*” (Onogurs) to identify some hills in Pannonia. These circumstances make possible that under the name of Onogurs – or even other steppe-groups – Hungarians came into the Carpathian Basin during the era of the Avar Empire.